

МИХАЙЛО МАКСИМОВИЧ: ЕТИМОЛОГІСТ ЧИ ФОНЕТИК?

Мігай Кочіш

“Кожний правопис у високій мірі традиційний, правопис кожного народу розвивається дуже поволі й дуже поволі міняє свої споконвічні етимологічно-історичні риси на риси фонетичні, міняє їх тільки по впертій та довгій боротьбі” – писав Іван Огієнко в своїй *Історії української літературної мови* (Огієнко 2001: XVIII, 7). Така боротьба характеризує останній, новоукраїнський етап історії української орфографії, котрий є, за словами В. Німчука, найскладнішим її періодом (Німчук 2004: 6). Ще у XIX ст. Іван Франко пише про те, що “боротьба о етимологию і фонетику розбила нашу і так дуже малочисленну читаючу публіку на два ворожі табори”, а в іншому місці цієї статті він висловлює таку думку: “Коли б справді було доказано, що елементарні нещастя походять від пана бога, то ми могли б сміло сказати, що найтяжче елементарне нещастя, яке він зіслав на галицьку-руську літературу, це суперечка – ні, боротьба о етимологию і фонетику” (Франко 1961: 22).

Починаючи від народження *гражданки*, протягом XVIII та XIX ст. “існувало близько 50 різних правописних систем”. Серед числа найвагоміших з них ми знаходимо правопис і Михайла Максимовича (ЛСД: 568–569).

Орфографія Максимовича (максимовичівка) в науковій літературі оцінюється, взагалі, як етимологічна. Академік Агатангел Кримський, у своїй доповіді на харківській правописній конференції 1927 р. сказав про максимовичівку наступне: “Цей правопис по суті треба б назвати етимологічним правописом спеціально Максимовича. Але потім він попросту звався «етимологічним»” (Кримський 2004: 402). Додаємо, що в час проведення харківської конференції максимовичівці було якраз сто років: уперше вона була викладена в передмові до збірки українських пісень, яка вийшла друком у 1827 р. Інший вагомий вчений та спеціаліст з історії української орфографії, Іван Огієнко, займає подібну позицію: “На жаль, на дорозі до скорого запанування фонетичного правопису став тоді великий знавець мови М. Максимович” (Огієнко 2001: XVIII, 9). За словами Н.І. Тоцької, М. Максимович

вич виступив “проти фонетичного принципу, за збереження історико-етимологічного принципу” (Тоцька 1981: 179). Зрештою, упорядники нової хрестоматії з історії українського правопису вважають, що він у згадуваній вище передмові та у відкритому листі, написаному до Г. Квітки-Основ’яненка в 1841 р. «теоретично обґрунтував і практично запровадив український правопис на історико-етимологічних засадах” (ІУП: 88). Але всім наведеним вище оцінкам, здається, різко протиставляється конклюдія Івана Франка: “в своїх правописних реформах Максимович на ділі, так само як і Котляревський, і Гулак, і Квітка, і Метлинський, стояв на основі фонетичного принципу, т.е. виходив від живої мови і її потреб, а не від мертвої букви” (Франко 1961: 29). За словами академіка Кримського, правда, Максимович не тільки “теоретично обґрунтував для ХІХ в. старо-етимологічний правопис”, але “і пристосував його фонетично до всіх відтінків нашої вимови” (Кримський 2004: 401). Літературознавчий словник-довідник говорить також про те, що “М. Максимович намагався створити такий правопис, який зберігав би стару форму слова і водночас давав змогу передавати на письмі діалектичні особливості української мови” (ЛСД: 569). За словами хрестоматії 2004 р., “суть правопису [Максимовича] полягала у відображенні на письмі не тільки вимови, а й походження певного звука та в збереженні традиційної форми його написання” (ІУП: 88). Виходить, максимовичівка відображає разом і старе написання слова, тобто передає його етимологію, і сучасну вимову, тобто його фонетичне обличчя. А якщо це так, тоді куди нам треба долучити Михайла Максимовича: до етимологістів чи до фонетиків?

Факт, що максимовичівка намагається передати етимологію слова: вона зберігає на письмі знаки колишніх зредукованих, а також старі літери **и** та **ы** (**сила, сынъ**); український **і** позначається через букви тих звуків, з яких він походить (**снѣгъ, нѣсъ, привѣзь, замужъ, добрі**), але, за винятком літери **ѣ**, над всіма буквами, якими позначається **і**, ми спостерігаємо й надрядковий знак **^** (дашок, тобто запозичений з французької орфографії *accent circonflexe*). А той правопис, який передає етимологію, з повним правом називають етимологічним. Але хто міг би ствердити те, що орфографія Максимовича з такою ж точністю не відбила й тогочасну вимову?

Фонетичний характер будь-якого правопису означає, на нашу думку, те, що кожна вживана в ньому літера має завжди однакову вимову. “Фонетичність” руйнується не наявністю для передачі одного звука декількох літер (це є питанням не фонетичного характеру, а складності орфографії), а лише тим, що в системі присутні такі букви, котрі можуть читатися по-різному. (Такий елемент існує й у самій максимовичівці: в ній *е* позначає то *е*, то *й+е*. Але ми мусимо звертати увагу на те, що подібна непослідовність спостерігається й у сучасній орфографії: сьогодні йотовані букви передають то тільки один голосний звук і вказують на м'якість попереднього приголосного, то позначають звукосполучення *й+голосний*. Парадоксально, але ближче за нас стояв до фонетичного принципу в своєму узусі той середньовічний переписувач, який літеру *и* писав тільки на початку складу для позначення *й+а*, а для передачі *а* після м'якого приголосного користувався *а*.)

Тепер звернімося до правопису М. Максимовича. В ньому і “український” *и*, і звук *і* передаються двома літерами. Це, як ми вже підкреслили, лише ускладнює орфографію (разом із зайвим вживанням *ѣ*), але не пошкоджує її фонетичний характер: букви *и* та *ѣ* читаються *завжди* як *и*, а *ѣ* та *ѣ̂* – *завжди* як *і*. А все те, що пишеться під дашком – тільки додаткова інформація про історію “нового” звука *і*, що ніякою мірою не змінює вимову даного слова, тобто ця інформація не досягає й рівня діакритичного знака. Отже, Михайло Максимович був таким же фонетиком, яким він був і етимологістом.

Але згадувана стаття Івана Франка, його слова про відображення фонетичного принципу в історії українського правопису викликають низку питань. Де нам треба шукати початки нової української орфографії: у О. Павловського чи в І. Котляревського? Яке значення мала в формуванні сучасного правопису діяльність проф. А.Л. Метлинського? Чи можемо вважати драгоманівку вершиною здійснення фонетичного принципу? Адже Михайло Драгоманов із своєї орфографії викинув усі йотовані літери...

ЛІТЕРАТУРА

- ІУП – Німчук, В.В. – Пуряєва, Н.В. (упор.) 2004, *Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія*. Київ: Наукова думка.
- Кримський, А. 2004, Нарис історії українського правопису до 1927 року. В кн.: *ІУП*, 393–414.
- ЛСД – Гром'як, Р.Т. – Ковалів, Ю.І. – Теремко, В.І. (ред.) 1997, *Літературознавчий словник-довідник*. Київ: Академія.
- Німчук, В. 2004, Переднє слово. В кн.: *ІУП*, 5–26.
- Огієнко, І. 2001, *Історія української літературної мови*. Київ. Перше видання: Вінніпег, 1949. <www.litopys.org.ua/ohukr/ohu20.htm> (12. 09. 2011., сторінки книжки на сайті не даються, таким чином у своїй статті ми означаємо цитовану главу.)
- Тоцька, Н.І. 1981, *Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія*. Київ: Вища школа.
- Франко, І. 1961, Етимологія і фонетика в южноруській літературі. В кн.: Тимошенко, П.Д. (упор.), *Хрестоматія матеріалів з історії української літературної мови, ч. II*. Київ: Радянська школа, 22–37. (Передруковано з ж. *Народ* № 13–15, 1894 р.)